

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 304:314.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-32>**Богомолова К. С.**

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4908-3826>

Смігунова О. В.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9660-3361>

Колпаченко Н. М.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8294-5785>

Bogomolova Kateryna, Smihunova Olena, Kolpachenko Nadiia
National Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті представлено причини трудової міграції та наслідки її впливу на соціально-економічний розвиток суспільства і держави в умовах глобалізації. З-поміж причин, що змушують українців шукати роботу за кордоном, варто виділити нестабільну економічну ситуацію в Україні та досить високий попит на трудових емігрантів у країнах Європейського Союзу. Особливу увагу приділено розгляду позитивних та негативних наслідків трудової міграції, які мають економічну, соціальну та культурну спрямованість. Визначено, що вирішення проблем трудової міграції вимагає державного регулювання шляхом підписання угод, легалізації працевлаштування; вирішення проблем переорієнтації з виробництва сировини на створення готової продукції, що забезпечить можливості для економічного зростання та, як наслідок, підвищення заробітної плати; поглиблення соціальної відповідальності, забезпечення прозорості заробітних плат, соціальних пакетів тощо.

Ключові слова: трудова міграція, перепис населення, соціально-економічний розвиток, причини міграції, наслідки трудової міграції.

THE CONSEQUENCES OF LABOUR MIGRATION INFLUENCE ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY AND THE STATE IN THE CONTEX OF GLOBALIZATION

The active migratory processes that inherent to the present time implicitly have a significant influence on the development of global economy. Increased labor migration of highly skilled workers and promising young people to European countries hinders the development of the national economy of Ukraine, as domestic enterprises require highly skilled specialists. At one time the new members of European Union faced the problem of mass departure of their citizens to work in other European countries that appropriately affected GDP growth decline in these countries. The reasons of labour migration of Ukrainians and consequences of its influence on socio-economic development of society and the state in the context of globalization have been presented in the article. Among the reasons that force Ukrainians to look for a job abroad it is necessary to point out the unstable economic situation in Ukraine and high enough demand on labour emigrants in the European Union countries. Nowadays the opportunities for the Ukrainian young people to get the diploma of the European standard have been broadened, however, the most powerful stimulus of the educational migration is still the opportunity to stay to work in the EU. The special importance in the article has been given to the consideration of positive and negative consequences of labour migration that have an economic, social and cultural orientation. The catastrophic consequences of labour migration are the increase of the fiscal load on working population in Ukraine, worsening of demographic situation, loss of intellectual potential for economic development. It has been determined that the problems solution concerning

labour migration requires government control by means of signing of agreements, legalization of employment; problem solution of reorientation from raw material production to the production of the finished products that will provide the opportunities for the economic growth and, as a result will lead to the salary increase; forming a sense of security, deepening of social responsibility, salary and social packages transparency provision, etc.

Keywords: labour migration, census of population, socio-economic development, reasons of migration, consequences of labour migration.

JEL classification: J11, J18.

Постановка проблеми. Сучасному етапу розвитку економіки притаманні активні міграційні процеси, що здійснюють безпосередній вплив на розвиток економіки кожної країни. Необхідність їх поглибленого дослідження актуалізується у зв'язку зі змінами на внутрішньому і зовнішньому ринках праці України, особливо з огляду на зміни політичної ситуації в країні.

Трудова міграція виступає потужним соціальним амортизатором, чинником зменшення бідності, напруги на ринку праці, джерелом значних валютних надходжень, але водночас несе ризики втрати частини необхідного для розвитку країни трудового та інтелектуального потенціалу. Близькі до України країни ЄС – Угорщина, Чехія, Польща постійно розширюють кількість вакансій для трудових мігрантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до трудовіміграційних процесів у вітчизняній науковій літературі досить високий. Дослідження науковців О. Малиновської, М. Пітюлича, О. Кваші та ін. здійснювалися в різноманітних аспектах, серед яких: оцінка масштабів трудової міграції, аналіз стану міжнародної трудової міграції українців, визначення впливу заробітчанства на розвиток економічного стану та соціальної сфери в Україні, висвітлення питань формування державної політики щодо трудової міграції.

Однак проблеми міграційних процесів залишаються актуальними для України.

Мета статті полягає у визначенні головних чинників, що впливають на міграційні процеси в Україні, та аналізі їхнього впливу на модернізацію української економіки.

Виклад основного матеріалу. Трудова міграція відображає процес перерозподілу трудових ресурсів між національними економіками. Сьогодні проблеми міграції загострюються в усьому світі.

Відомості про міграційний рух населення формуються на підставі щорічного статистичного розроблення даних відомостей про реєстрацію місця проживання фізичних осіб та відомостей про зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, які надійшли від органів реєстрації (виконавчих органів сільської, селищної або міської ради, сільських голів (якщо, відповідно до законодавства, виконавчий орган сільської ради не утворено).

Звичайно, ми не можемо ставити під сумнів статистичні дані, проте можемо допустити той факт, що показник міграційного руху не може враховувати тих заробітчан, які виїжджають за кордон без зняття з реєстрації у виконавчих органах на сезонні роботи.

Найбільш поширеним у світі джерелом достовірних даних про міжнародну міграцію є дані переписів населення, які періодично проводяться в різних країнах. Під час таких переписів визначається частка осіб, народжених за межами країни проживання, або тих, які мають громадянство іншої країни.

Населення України має тенденцію до зменшення. Причинами є передусім демографічні, еміграційні процеси та військовий конфлікт на Сході країни. Так, населення України, згідно з даними так званого електронного перепису станом на 1 грудня 2019 р., становить 37 млн 289 тис людей. Порівняно з попереднім переписом 2001 р. населення України скоротилося на понад 11 млн осіб, або на 23%. Тоді цей показник становив 48 млн 457 тис [1].

Сумна статистика свідчить про те, що в країні існує демографічна криза – число померлих в Україні перевищує число народжених: на 100 померлих припадає 57 народжених. У 2018 р. в країні народилося 335,9 тис дітей, померло 587,7 тис осіб.

Відповіддю людей на численні глобальні й національні виклики розвитку держави, її економіки й суспільства постала чергова хвиля української міграції.

Запровадження безвізового режиму з Європейським Союзом розширило можливості для пошуку роботи громадянами України та організації навчання української молоді у європейських закладах вищої освіти. Такому стану сприяють, з одного боку, нестабільна економічна ситуація в Україні, з іншого – досить високий попит на трудових емігрантів з України урядів країн – членів Європейського Союзу.

Хоча, на думку експертів із питань міграції громадської організації «Європа без бар'єрів», міграційні процеси, у тому числі й трудова міграція, досить активно відбувалися і до впровадження безвізового режиму. Скасування віз лише підштовхнуло українців, які стали більш активними. Крім того, українці не завжди коректно використовують безвізовий режим: їдуть по «безвізу» й стають там нелегально трудовими мігрантами. Так, упродовж існування безвізового режиму кількість нелегальних мігрантів з України збільшилась на 11%.

На навчання найбільше української молоді нині їде до Польщі, Чехії, Німеччини. Освітні послуги у цих країнах мають прийнятну ціну. Але найбільш потужним стимулом освітньої міграції, на жаль, є можливість отримати диплом європейського зразка та залишитися працювати в ЄС.

Сьогодні у контингенті мігрантів наявність вищої освіти займає менший відсоток, аніж у цілому по населенню України. Найбільш освічені серед мігрантів українці виїжджають до США, Ізраїлю, Німеччини та Фінляндії. Основні сфери, у яких українці працюють за кордоном, – сільське господарство і будівництво [2].

Збільшення трудової міграції висококваліфікованих працівників, а також молоді до європейських країн гальмує розвиток національної економіки, оскільки вітчизняні підприємства потребують висококваліфікованих фахівців. Однак вони не завжди спроможні підвищувати зарплати своїм фахівцям і створювати відповідні умови для залучення молоді на підприємства.

Згідно з теорією факторів, описаною у праці «Закони міграції» Е. Ровенштайна, міграція трудо-

вого населення зазвичай відбувається в місцевість із кращими економічними умовами, ніж ті, де людина проживала. Виділяють такі міграційні чинники, як економічні, соціальні, культурні, політичні, екологічні [3, с. 123].

Якщо спиратися на економетричну модель Е. Лі, то можна зазначити, що для українських трудових мігрантів основними чинниками «притягання» є висока якість життя за кордоном, високий рівень оплати праці, можливість професійного зростання та самореалізації, стабільна політична система та високоякісна освіта.

Основними причинами міграції українців є:

1) безпека. У міжнародних рейтингах найбезпечніших для життя країн (Index The Global Peace Index¹), економічної свободи (Index of Economic Freedom), щастя (Index of Happiness), легкості ведення бізнесу (Doing Business/ease of doing business), глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) Україна знаходиться не на найкращих позиціях;

2) рівень корупції. Україна – лідер за корупцією, за кількістю мільярдерів. За даними дослідження міжнародної консалтингової компанії Wealth-X2, Україна в 2019 р. увійшла у Топ-10 країн із найбільш швидко зростаючою кількістю мільйонерів (власників активів від 1 до 30 млн доларів) [4];

3) рівень оплати праці. Величина середньомісячної мінімальної заробітної плати (основного соціального стандарту) – близько 170 євро, тоді як у країнах-реципієнтах основної маси українських мігрантів Польщі – 503 євро, Португалії – 677 євро, Іспанії – 858 євро, Великій Британії – 1 401 євро, Німеччині – 1 498 євро;

4) революційні події, війна й зовнішня агресія позначилися на всіх без винятку аспектах життя українців та справляють значний вплив на їхню міграційну поведінку.

За офіційними даними Міністерства соціальної політики, на постійній основі за кордоном із метою заробітку перебувають близько 3,2 млн громадян України [5]. І це без урахування українців, які їздять за кордон на сезонні роботи.

Звичайно, переміщення людей завжди виступало рушійною силою у соціально-політичному розвитку світу. Сьогодні міграція населення набула ознак глобального явища. Від відтоку робочої сили страждає український бізнес. Нерадісними є й перспективні наслідки даних процесів, адже не отримуючи від гастарбайтерів податків, держава буде змушена виплачувати їм пенсії та інші соціальні виплати. Сьогодні необхідно вирішити питання з укладення договорів із країнами, в яких працює найбільше українців, котрі могли б урегулювати такі питання, як податки, пенсії і трудові конфлікти.

Якщо в короткостроковій перспективі не буде вжито кроків щодо поліпшення економічної ситуації всередині країни, створення умов, які мотивуватимуть людей не виїжджати з України, наслідки для держави можуть бути серйозними і незворотними.

По-перше, зростає фіскальне навантаження на працюючих в Україні, які повинні забезпечувати пенсії для батьків тих, хто тимчасово виїхав, тобто гостро постає питання фінансування Пенсійного фонду, який уже зараз має серйозні проблеми з наповненням, посилюється тягар утримування соціальної інфраструктури країни (медицини, освіти).

По-друге, це погіршення демографічної ситуації і старіння населення.

По-третє, втрата потенціалу для економічного розвитку і, як наслідок, зниження привабливості для входження інвесторів в економіку країни, не забезпечену достатньою кількістю трудових ресурсів і, відповідно, не здатною генерувати економічне зростання [6].

Водночас загострюються такі питання, як:

- втрата висококваліфікованої робочої сили, яка не лише зменшує чисельність працездатного населення в країні та зменшує кількість платників податків, а й забезпечує втрату накопиченого в країні людського капіталу, внаслідок «витоку мізків» гальмується розвиток науки, промисловості;

- зменшення віддачі від інвестицій у людський капітал, особливо серед осіб, що отримали освіту за рахунок держави та виїхали після цього за кордон;

- поширення соціального сирітства в країні та поступовий розпад сімей через довготривалу відсутність членів родини, відсутність батьківського контролю. Діти заробітчан часто потребують психіатричної допомоги через те, що зростають у так званих транснаціональних, дистантних сім'ях. Якщо врахувати, що величезна кількість наших заробітчан працює нелегально, то контакти з дитиною дуже скорочуються, обмежуючись або листуванням, або візитами раз на кілька років. Фактично чимало дітей заробітчан були й є залишені самі на себе [7; 15];

- зростання інфляції, неприродне зміцнення національної валюти за рахунок зовнішніх чинників; зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку (наприклад, житло) за низької купівельної спроможності більшості населення;

- незахищеність українських громадян, які перебувають на заробітках, у разі виникнення негативних ситуацій під час оплати праці і пропозицій роботи, коли реальні умови працевлаштування відрізнялися від заявлених через незнання мови та законодавства іноземної країни.

Однак трудова міграція має певні позитивні прояви для України. Найбільш вагомим позитивним чинником зовнішньої трудової міграції є те, що значну частину зароблених коштів українці привозять чи переказують в Україну.

Позитивними ознаками трудової міграції можна вважати:

1. Скорочення дефіциту платіжного балансу за рахунок грошових переказів від мігрантів з-за кордону та стимулювання росту суб'єктів підприємництва. Так, згідно з підрахунками Міністерства соціальної політики України, за перше півріччя 2018 р. українські заробітчани переказали додому 6,5 млрд дол. США. Тоді за кордоном працювало від трьох до шести мільйонів українців [8].

2. Зниження напруги на національному ринку праці за рахунок відтоку частини безробітного населення за кордон, однак іноді цей чинник може приймати негативний характер, адже виїжджає до інших країн більш конкурентоспроможна та освічена робоча сила.

3. Накопичений мігрантами стартовий капітал дуже часто використовується для створення малих та середніх підприємств після повернення їх додому, що сприяє розвитку в країні підприємницької активності й формуванню середнього класу.

4. Збільшення вливань до бюджету за посередницькі послуги у працевлаштуванні за кордоном.

5. Можливість для мігрантів приймати участь в «етнічній економіці» країни, яка її приймає, з орієнтацією на споживання українських товарів за кордоном.

6. Стимулювання до виникнення спільних підприємств, збільшення товарообігу між країною-експортером та країною – імпортером людського капіталу.

Також позитивними моментами збільшення участі українців у міграційних процесах є набуття нових навичок, зростання їхньої мобільності на ринку праці, прискорення обміну технологіями, збільшення можливостей для підприємництва, накопичення людського потенціалу особами, що виїжджають за кордон та повертаються з часом в Україну (вони збагачуються новим професійним та життєвим досвідом, розширюють світогляд та поліпшують знання іноземної мови).

Варто зауважити, що свого часу нові члени Європейського Союзу стикалися з проблемою масового виїзду своїх громадян на роботу до інших європейських країн. Це закономірно позначалося на зменшенні зростання ВВП цих країн.

Зважаючи на зростання кількості українських мігрантів та на ймовірність поглиблення негативних наслідків не тільки для України, а й для приймаючих країн, необхідне державне регулювання в таких аспектах:

- збір інформації про міграцію, щоб володіти точними даними (перепис населення);
- питання легального працевлаштування трудових мігрантів в Україні. Під час працевлаштування іноземця в Україні підприємці стикаються бюрократичними перепонами. Так, відповідно до Закону України «Про зайнятість населення», підприємець може отримати дозвіл на працевлаштування іноземця тільки тоді, якщо його місячний оклад становитиме десять мінімальних зарплат – 47 230 грн (станом на січень 2020 р.);
- підписання двосторонніх угод про працю та мігрантів. Це дасть змогу вирішити проблеми «неконтрольованої» міграції, спрямовувати потоки робочої сили;

- визначення чіткої державної стратегії відносно стимулювання та підтримки економічно активного населення, створення цільових програм розвитку країни, бізнесу, забезпечення спеціалістів та підготовки необхідних кадрів;

- сприяння переорієнтації з виробництва сировини на створення продукту з більшою доданою вартістю, що дасть змогу забезпечити стабільне економічне зростання, збільшити частку праці у вартості продукції. Як наслідок, з'явиться можливість для підвищення заробітної плати згідно з темпами економічного зростання, впровадження та поглиблення практик корпоративної соціальної відповідальності, забезпечення прозорості заробітних плат, соціальних пакетів тощо;

- припинення діяльності комерційних посередницьких структур, що незаконно займаються організацією зовнішньої трудової міграції;

- забезпечення піклування та захисту громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном [1; 2].

Висновки. Головною причиною міграції українців залишається, на жаль, низький рівень життя. Величина середньої заробітної плати в Україні становила у вересні 2019 р. близько 411 євро. У Польщі, для порівняння, середня зарплата дорівнювала майже 1 245 євро, Чехії – 1 316 євро, Румунії – 660 і навіть у сусідній Білорусі – 475 євро [9].

Найвагоміший вплив на динаміку міграційних процесів сьогодні здійснює політична ситуація в країні. Міграційна політика високорозвинених країн Євросоюзу спрямована на залучення трудових іммігрантів, у т. ч. й українців, що сприяє збільшенню міграції.

Стабілізація політичної ситуації в Україні має сприяти розвитку економіки країни, що, своєю чергою, сприятиме налагодженню таких умов, за яких український мігрант матиме можливість отримувати достойну заробітну плату, щоб забезпечити нормальні умови життя для своєї родини, соціальні гарантії, сприятливі умови для ведення бізнесу тощо. Разом із тим молодь, що здобуває освіту за кордоном, матиме перспективи для реалізації отриманих знань та досвіду з ведення справ в Україні.

Список використаних джерел:

1. 37 млн людей: в уряді порахували населення України без окупованих територій. URL : <https://hromadske.ua/posts/naselennya-ukrayini-stanovit-37-miljoniv-289-tisyach-lyudej-dani-elektronnoho-perepisu> (дата звернення: 03.04.2020).
2. Український кризовий медіа центр. (2018). 4 мільйони українців працюють за кордоном – дослідження Центру економічної стратегії. Український кризовий медіа центр : вебсайт. URL : <http://uacrisis.org/ua/66428-research-on-labor-migration-ces> (дата звернення: 03.04.2020).
3. Кваша О.С. Зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів: фактори, стан та наслідки для України. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 535–540.
4. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття : наукове видання / наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2019. 110 с.
5. До уваги ЗМІ: цифра про 12 мільйонів українських заробітчан за кордоном не відповідає дійсності. *Міністерство соціальної політики України* : вебсайт. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/16528.html> (дата звернення: 03.04.2020).
6. Жолквер М. Deutsche Welle. 2019. Які наслідки має масова трудова еміграція українців? URL : <https://p.dw.com/p/31493> (дата звернення: 03.04.2020).
7. Тимофеев А. Проблеми зовнішньої трудової міграції в Україні: сучасні тенденції. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2013. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_2_13 (дата звернення: 03.04.2020).
8. На постійній основі за кордоном працює 3,2 млн українців – Рева. *Інтерфакс-Україна* : вебсайт. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/555158.html> (дата звернення: 03.04.2020).
9. Зарплата в Україні та ЄС: де і хто отримує більше. Інформаційне агентство *Волинські Новини* : вебсайт. URL : <https://www.volynnews.com/news/economics/zarplata-v-ukrayini-ta-yes-de-i-khto-otrymuje-bilshe/> (дата звернення: 03.04.2020).

References:

1. 37 mln liudei: v uradi porakhuvaly naselennia Ukrainy bez okupovanykh terytorii [37 million people: the government calculated the population of Ukraine without occupied territories]. Available at: <https://hromadske.ua/posts/naselennya-ukrayini-stanovit-37-miljoniv-289-tisyach-lyudej-dani-elektronogo-perepisu> (accessed 04.03.2020).
2. Ukrainnyi kryzovyi media tsentr. (2018). 4 miliony ukraintiv pratsiuut za kordonom – doslidzhennia tsentru ekonomichnoi stratehii. [4 million Ukrainians work abroad – a study by the Center for Economic Strategy]. Available at: <http://uacrisis.org/ua/66428-research-on-labor-migration-ces> (accessed 04.03.2020).
3. Kvasha O.S. (2017). Zovnishni mihratsiini protsesy trudovykh resursiv: faktory, stan ta naslidky dlia Ukrainy [External migration processes of labor resources: factors, status and consequences for Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 10, pp. 535–540.
4. Sadova U. (ed.) (2019) *Ukrainska mihratsiia v umovakh hlobalnykh i natsionalnykh vyklykiv XXI stolittia* [Ukrainian Migration in the Context of Global and National Challenges of the 21st Century]. Lviv, 110 p.
5. Do uvahy ZMI: tsyfra pro 12 milioniv ukrainskykh zarobitchan za kordonom ne vidpovidaie diisnosti [Media attention: the figure of 12 million Ukrainian wage earners abroad is untrue]. Available at: <https://www.msp.gov.ua/news/16528.html> (accessed 04.03.2020).
6. Zholkver M. (2019) Yaki naslidky maie masova trudova emihratsiia ukraintiv? [What are the consequences of mass emigration of Ukrainians?]. *Deutsche Welle*. Available at: <https://p.dw.com/p/31493> (accessed 04.03.2020).
7. Timofieiev A. (2013) Problemy zovnishnoi trudovoi mihratsii v Ukraini: suchasni tendentsii [Problems of external labor migration in Ukraine: current trends]. *Synopsys: tekst, kontekst, media* [Synopsis: text, context, media]. no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_2_13 (accessed 04.03.2020).
8. Na postiinii osnovi za kordonom pratsiuie 3,2 mln ukraintiv – Reva [3.2 million Ukrainians work abroad on a permanent basis – Reva.]. Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/555158.html> (accessed 04.03.2020).
9. Zarplata v Ukraini ta YeS: de i khto otrymuie bilshе [Salary in Ukraine and the EU: where and who gets more]. *Informatsiine ahentstvo Volynski Novyny : vebsait* [Volyn News Agency: website]. Available at: <https://www.volynnews.com/news/economics/zarplata-v-ukrayini-ta-yes-de-i-khto-otrymuie-bilshе/> (accessed 04.03.2020).